

ЗА ХОЛЕРАТА В ОСМАНСКАТА ИМПЕРИЯ ПРЕЗ 60-ТЕ ГОДИНИ НА XIX век

(по материали от българския възрожденски печат)

Надя Манолова – Николова

- В: **Послания на историята. Юбилеен сборник в чест на професор Мария Радева. София, УИ „Св. Кл. Охридски”, 2016, с. 235 – 244.**

Холерата е социално значимо заболяване, широко разпространено през XIX в. и труден за решаване проблем пред управляващия елит, лекари и общественост. Холерните епидемии засягат всички слоеве на обществото, не признават граници и слабо се повлияват от тогавашните методи на лечение. Епидемията в Европа през 1831 – 1832 г. например покосява половината от болелите. Опитите да се разбули мистерията на болестта остават неуспешни и това я превръща в кошмар за обществото. Теологията изтъква като нейна постоянна първопричина личния и обществения морален упадък. Медицинската наука, решително срещу подобни внушения, се мобилизира, за да разкрие реалните причини за бедствието. Преди 1830 г. холерата е наблюдавана от лекари само в Индия. С новата ѝ поява в началото на 30-те години на века в Русия, Полша и Германия се предприемат по-мощни мерки. Създават се медицински комисии от Франция и Англия, които правят публични доклади за нейните проявления. Предприемат се опити и експерименти, довели до убеждението, че самият начин на живот предпоставя инфекцията. Лондонският лекар Джон Сноу изследва замърсени питейни източници и развитието на заразата в британската столица, доказвайки връзката между обществената хигиена и здравето. Неговите идеи се прилагат в Ню Йорк през 60-те години на XIX в. и дават блестящи резултати. Тези тридесет години между едната и следващата епидемия са време на голяма революция в разбирането за причинителите на инфекции като холерата и за противодействието срещу нея. Според Чарлз Розенберг, един от изследователите на големите епидемии в човешката история, холерата през XIX в. е важен мотив за обществени и икономически анализи, тласнали напред човешкото развитие¹.

Проявите на холерата в Европейския югоизток са абсолютно идентични. През 1830 – 1832 и 1834 г. болестта се разгръща в Букурещ, а на юг от Дунава, според български източници, има отделни прояви в Пловдив, Севлиево, Велес². Голяма холерна епидемия се развива в Османската империя през 1847 - 1848 г. Първоначално в Истанбул тя взема приблизително 5275 жертви. Предполага се, че идва от Египет или от Кавказ. Лятото на 1848 г. епидемията е най-мощна в равнинните български провинции, в Пловдив, Стара Загора, Плевен, Свищов, прехвърля се към Подбалканските полета, Предбалкана, към София и Македония³. Следващите прояви на холерата са по време на Кримската война (1853 - 1856)⁴. Испанският генерал Хуан Прим например, наблюдавал първата фаза на войната прави кратко, но изразително

¹ **Rosenberg**, Charles E. Explaining epidemics and other studies in the history of medicine, Cambridge, 1992, 109 – 121.

² **Манолова-Николова**, Н. Чумавите времена 1700-1850, София, „Кооперация-ИФ-94“, 2004, с.

³ За прояви на холерата в селата през 1848 г. вж. **Е. Колева**, **Е. Колева**, **И. Мястото на фамилия Карагъзови в историята на България**, Минало, бр. 2, 2011, с. 55.

⁴ **Манолова-Николова**, Н. Чумавите времена ..., с. 78-79.

описание на значителните поражения от болестта във Варна през 1854 г.⁵ Впечатленията и сведенията от тези първи холерени епизода са твърде разнообразни и биха могли да бъдат обект на отделно изследване.

В началото на 60-те години холерата отново взема жертви в по-големите градове, особено в Истанбул, а в средата на същото десетилетие се развива нова голяма епидемия, синхронна с тази в световен мащаб (1863 - 1875г.)⁶. За съжаление разпространението, социалният ефект и противодействието срещу тази инфекциозна болест са въпроси, оставащи встрани от вниманието на изследователите на възрожденската епоха. В публикуваните от Румяна Радкова посмъртни материали се съдържат редица факти, които създадоха една обща представа за последствията от холерата, социален бич най-вече за тогавашното градско общество⁷. Напоследък Екатерина Михайлова засегна въпроса за холерната епидемия през 60-те години на XIX в. във връзка с разгръщането на общественото здравеопазване в Османската империя⁸.

Ценен и почти неизползван източник за холерната епидемия в средата на 60-те години на XIX в. е българският възрожденски печат. Разбира се, българската преса от това десетилетие е ангажирана със своите големи политически и национални теми. Заедно с тях обаче редакторите в по-голяма или в по-малка степен отразяват всекидневните грижи, включително и холерата, със стремежа да бъдат от полза на своите читатели. В годините, когато в Османската империя и в Европа се разпространява епидемията, най-усилено от лятото на 1865 до началото на 1867 г., излизащата българска периодика няма много имена. Това са издаваните в Цариград вестници на Тодор Бурмов „Время“ (1865-1867) и на Никола Генович „Турция“ (1865 - 1873). По същото време в Русе се отпечатва на турски и на български език официозът „Дунав“ (1865 - 1877)⁹.

Темата за холерата присъства в изброените издания, но е застъпена по различен начин. Вестник „Время“, посветен главно на църковния въпрос, отделя внимание на епидемията и на мерките срещу нея в силно критичен дух. Тъкмо обратното е с проправителствения вестник „Турция“ и „Дунав“. В тях откриваме подробности около разрастването на холерната епидемия, заедно с борбата на правителството и местните органи на властта за нейното овладяване. Основни източници на информация за вестниците са както български дописници, така и европейският печат, излизащ в османската столица. Анализът на тази информация откроява няколко основни подтеми: какво е географското развитие на болестта и броят на жертвите; какви са реакциите сред населението и политиките за противодействие на централно и местно ниво. Вестниците предоставят базисна информация за бъдещо по-подробно разглеждане на холерната епидемия в европейските османски провинции. Настоящата статия няма претенцията да изчерпи, а само да очертае възможностите за изучаване на холерната епидемия и действията срещу нея като част от социалната история на българите и Османската империя през 60-те години на XIX в.

Географско разпространение на болестта

⁵ Prim Juan, Memoria sobre el viaje militar a Oriente, Madrid, 1855. Текстът е достъпен в интернет мрежата.

⁶ Проявите на холерата през 70-те години на XIX в. са обект на друго изследване.

⁷ Радкова, Р. Посмъртни материали за български възрожденски дейци, том 1, С. 2003.

⁸ Михайлова, Ек. Болничното дело и здравеопазването в българските земи (1856-1878 г.), София, 2013 (Дисертация).

⁹ Боршуков, Г. История на българската журналистика 1844-1877, 1878-1885, София, И „Парадокс“ и УИ „Св. Климент Охридски“, 2003, с. 157-165.

Най-ранното съобщение на вестник „Турция“ за холерата е от Кайро, където болестта избухва през юни 1865 г.¹⁰ В началото на юли тя става най-важното събитие в столицата Цариград. Разрастването ѝ принуждава мнозина от българите да се върнат по родните си места. Сред постоянно живеещите обаче има немалко свидни жертви. От френския колеж в Бебек се заразяват петима ученици, умират две българчета, останалите три оживяват. Учениците са разпуснати, а раздаването на наградите е отменено¹¹. В Цариград умират представителят на Варненската епархия по църковния въпрос чорбаджи Атанас, съпругата на д-р Захари Струмски и съпругата на Теофан Райнов – Елисавета Райнова¹². В печата се напомня за по-ранните жертви на болестта от края на 1859 - 1860 г. Сред тях е съпругата на търновския делегат х. Николи Минчоглу – х. Пенка, оставила четири деца сираци¹³. Вестник „Турция“ отбелязва проявите на холерата в Бейрут и Александрия, а болестта все още изглежда далече от българските провинции. Съобщава се, че жертвите в Бейрут са до 30-40 д. на ден, а мнозина са избягали от Александрия. В средата на месеца броят на починалите в столицата се увеличава драстично. На ден те достигат до 500 души, висока е цифрата и на новозаболените¹⁴. Съобщенията от началото на август посочват намаление на жертвите в Истанбул, те са около 200 – 250 души дневно¹⁵.

През следващия месец, август 1865 г., публикуваната информация очертава разрастване на епидемията към Балканите. На този начален етап тя засяга пристанищните и големите градове като Сулина, Кюстенджа, Браила, Галац и Тулча¹⁶. Според „Время“, препечатващ материал на „Курие дьо Ориент“, Сулина е почти обезлюдена, а в Галац от появата на холерата 12 август - до 1 септември има 937 заболели и починали 397, което прави 28 заболели на ден и починали 12 на ден. Смята се, че болестта спада и е в последната си фаза, при което се очаква разтуряне на комисията, организирана в помощ на болните от холера¹⁷. През август в Тулча броят на жертвите се движи до 50 - 60 души на ден, което, както пише дописникът на вестник „Турция“, е твърде много за града. В Русе жертвите постепенно достигат до 30 - 40 души на ден. Работници по железния път се разболяват и деветима от тях умират¹⁸.

В същото време епидемията стихва в Цариград, жертвите спадат до 20 - 30 души на ден. В края на август броят им еждневно намалява до 10 - 15 души. Според съобщенията във вестник „Турция“ е направена статистика на общия брой жертви по махали. За съжаление той съобщава само броя на жертвите от махалите в VI отделение, което обхващало Пера, Галата, Татавала, Йенишер, вероятно защото там пребивават повечето българи. Жертвите от този район са около 5078 души.¹⁹ През август, според същия вестник, епидемията на юг достига в Дамаск, силно се изявява в Италия, големи поражения (100 - 120 души на ден) нанася в Анкона и получава известно разпространение във Франция²⁰.

¹⁰ В-к Турция, год. I, бр. 46, 12 юни 1865 г.

¹¹ В-к Турция, год. II, бр. 8, 7 юли, 1865 г.

¹² В-к Время, год. I, бр. 1, 7 август, 1865;

¹³ В-к Время, год. I, бр. 1, 7 август, 1865; **Радкова, Р.** Посмъртни материали за българските възрожденски дейци, София, АИ „Марин Дринов“, 2003, с. 106-108, с. 153.

¹⁴ В-к Турция, год. II, бр. 1, 10 юли 1865 г.

¹⁵ В-к Турция, год. II, бр. 5, 7 август, 1865 г.

¹⁶ В-к Дунав, год. I, бр. 25, 18 август, 1865 г.

¹⁷ В-к Время год. I, бр. 6, 11 септември 1865 г.

¹⁸ В-к Турция, год. II, бр. 7, 24 август 1865 г.; год. II, бр. 8, 28 август 1865 г.; Дунав, год. I, бр. 26, 25 август 1865 г.

¹⁹ В-к Турция, год. II, бр. 8, 28 август 28 1865 г.

²⁰ В-к Турция, год. II, бр. 6, 14 август, 1865 г.

В началото на септември холерата бавно си отива от пристанищните градове по Дунавското устие, от Галац, Браила, Тулча и Русе. Към 22 септември болестта изчезва от Русе, където равносметката отбелязва около 200 жертви. Изчислено е, че на 20 000 души население, това е един на всеки сто човека²¹. Интересно наблюдение прави вестник „Дунав“ за жертвите сред евреите в Русе, повечето от които се разбягали. Смъртността при тях е два-три пъти по-висока от тази на християните и мюсюлманите²². Епидемията през септември достига и обхваща Видин²³. От поголемите дунавски градове само Свищов остава незаразен. Съвсем кратко е известието, че холерата е „посетила“ и Варна²⁴.

Картината във вътрешността е по-различна. Болестта навлиза, независимо от карантината, в Търново и Сливен²⁵. Към това време пресата отбелязва, че в по-значимите вътрешни градове като Шумен, Самоков и Одрин, въпреки злокобните очаквания, няма заболели²⁶. Вестник „Турция“ дава информация за специални мерки против болестта в Самоков и в Шумен, вероятно свързани с важноста на града като военен център²⁷.

През декември 1865 г. е направена рекапитулация на жертвите общо за османската столица, като от септември до 20 октомври те са 737 души, от които 357 мюсюлмани, 339 християни и 47 евреи; от 20 октомври до 20 ноември с.г. жертвите са общо 667 д. – 370 мюсюлмани, 238 християни и 40 евреи²⁸.

Междувременно развитието на болестта в Европа също се проследява от българския печат. Съобщенията посочват нейното разрастване в Австрия, Русия, Италия и затихването ѝ към есента на 1865 г. в Испания²⁹.

Прегледът на съобщенията за развитието на холерата потвърждава традиционното географско разпространение на епидемиите на Балканите – от юг на север, от Истанбул към Дунава и главно чрез пристанищата – Варна, Тулча, Галац, Браила, Русе. От речните и морските пристани болестта се придвижва към вътрешността. Трябва да се отбележи, че градовете от вътрешността се заразяват доста по-късно: Търново през септември, а София едва през декември 1865 г.³⁰ В някои от тях – Шумен, Самоков и Одрин холерата изобщо не достига през тази година. В други градове вероятно жертвите са незначителни и не са отбелязани в печата. Нямаме сведения за заразени села през 1865 г., но може да се допусне, че в тях има отделни прояви на болестта³¹. Потвърждение за частичните холерни изяви в селата е фактът, че през 1866 г. холера има в с. Лъкатник, Софийско³². В многобройните летописни

²¹ В-к Дунав, год. I, бр. 30, 22 септември 1865 г.

²² В-к Дунав, год. I, бр. 27, 1 септември 1865 г.

²³ В-к Турция, год. II, бр. 10, 11 септември 1865 г.

²⁴ В-к Турция, год. II, бр. 15, 9 октомври 1865 г.

²⁵ В-к Турция, год. II, бр. 10, 11 септември 1865 г.

²⁶ В-к Турция, год. II, бр. 18, 6 ноември 1865 г.

²⁷ В-к Турция, год. II, бр. 10, 11 септември 1865 г.

²⁸ В-к Турция, год. II, бр. 22, 4 декември, 1865 г.

²⁹ В-к Турция, год. II, бр. 19, 13 ноември, 1865 г.

³⁰ В-к Турция, год. II, бр. 22, 4 декември 1865 г.

³¹ Според Ц. Гинчев през 1848 г. прояви на холерата са наблюдавани в селата. Вж: **Гинчев, Ц.** Българската народна медицина, Сб. НУНК, кн. 3, 1890, с.70-136; Писахме да се знае. Приписки и летописи. Състав. **Начев В. Ферманджиев Н.** София, И ОФ, 1984, с. 162-163

³² В-к Дунав, год. II, бр. 113, 2 октомври 1866 г.

бележки за историята на заможното и проспериращо Арбанаси например има много съобщения за чума, но холерата го обхваща само през 1848 г.³³.

Цялостно географското разпространение на холерата по българските провинции е трудно да се възстанови само чрез печата. Прегледът на публикуваните съобщения сочи, че информация не идва от всички райони: например от селищата в Тракия като Пазарджик, Стара Загора, от Македония и др. Кратко е отбелязаното за Пловдив, според което през ноември 1865 г. епидемията още не е престанала³⁴. Така че вътрешните градове са засегнати от епидемията, но в каква степен, информацията е твърде оскъдна, за да се даде по-точен отговор. Сведенията от печата насочват засега към извода, че най-големи разпространители и потърпевши от епидемията са пристанищните градове.

Още в началото на следващата 1866 г. епидемията взема много жертви в Молдова. Според вестник „Время“ през януари има 518 души заболели от холера, от които починалите са 163³⁵. През април с. г. в печата са отбелязани отделни случаи на холера в Цариград³⁶. През май във вестниците се отпечатват твърде противоречиви сведения за появата на холерата в Суец и Александрия, но официално турското правителство ги отхвърля³⁷. Епидемията избухва отново през юли първоначално в пристанищата. Два случая са регистрирани в Тулча, а към средата на месеца са обхванати Фокшан, Букурещ, Яш и др.³⁸ В същото време се появява информация за холера в Европа и по Руското Черноморие³⁹. Отделни кратки съобщения показват, че през август холера има в Цариград, Русе, Галац⁴⁰. През есента холерата изчезва от Сърбия съвършено и карантините са отменени⁴¹. Отделни заболявания има в околностите на Цариград, в Солун и Карамания⁴². Прави силно впечатление, че няма информация за болестта във вътрешните градове. Едва през октомври холерата се проявява в Кюстендил⁴³, а през декември в Търново⁴⁴. Това са малкото известия за епидемията във вътрешността през 1866 г. Съобщенията от следващата 1867 г. са съвсем спорадични, холерната епидемия затихва в българските земи .

Реакции на населението

Смъртоносни епидемии като холерата естествено предизвикват страх и объркване сред населението. *Хората са отчаяни, всеки мисли за болестта и за своето собствено съществуване, но не може да бяга поради бедността си* – това отбелязва вестник „Турция“ в началото на епидемията през юли 1865 г. в Цариград⁴⁵. С развитието на болестта психозата се увеличава: (...) *много свет побегна, духовете са разбъркани и смутени, алъш веришът престана. Лекарите казват чи хората умират*

³³ Писахме да се знае. Приписки и летописи. Състав. Начев В. Ферманджиев Н. София, И ОФ, 1984, с. 162.

³⁴ В-к *Время*, год. I, бр. 16, 20 ноември 1865 г.

³⁵ В-к *Время*, год. I, бр. 32, 19 март 1866 г.

³⁶ В-к *Турция*, год. II, бр. 42, 29 април 1866 г.

³⁷ В-к *Время*, год. I, бр.41, 28 май 1866 г.

³⁸ В-к *Турция*, год. III, бр. 3, 9 юли 1866 г.; бр. 4, 16 юли 1866 г.; бр. 7, 6 август 1866 г.

³⁹ В-к *Время*, год. I, бр. 48, 16 юли 1866 г.; *Турция*, год. III, бр. 5, 23 юли 1866 г.; бр. 1, 25 юни 1866 г.; бр. 4, 16 юли 1866 г., бр. 6, 30 юли 1866 г.

⁴⁰ В-к *Турция*, год. III, бр. 8, 13 август 1866 г.; *Дунав*, год. II, бр. 97, 7 август 1866 г.,

⁴¹ В-к *Турция*, год. III, бр. 18, 22 октомври 1866 г.

⁴² В-к *Турция*, год. III, бр. 18, 22 октомври 1866 г.; бр. 20, 5 ноември 1866 г.

⁴³ В-к *Дунав*, год. II, бр. 113, 2 октомври 1866 г.

⁴⁴ В-к *Турция*, год. II, бр. 19, 17 декември 1866 г.

⁴⁵ В-к *Турция*, Год.II, бр. 1, 10 юли 1865 г.

повече от страх, нежели от холерата.⁴⁶ След 20 юли столицата напуска Петко Славейков, въпреки че е приел да работи в редакцията на вестник „Турция“⁴⁷. Интересни впечатления се уловени от редактора на вестник „Время“. Според него мнозина от жителите на Истанбул помнят предишните епидемии от 1848 и 1855 г. Впечатлението сред тях е много по-тягостно. Някога не е било така мъчително, споделят хора от това време, били в Цариград, нямало е толкова извънредно настръхване и загрижване. Тогава хората не са бягали като сега, а са следвали работата си сякаш няма болест. Вече мнозина са избягали в други страни и градове, а не само в околните села. Големият страх Т. Бурмов обяснява с разпространяването на мнението, че болестта е прилепчива, затова всеки бяга и не иска да се доближава до другия и до болните. Друга причина той вижда от взетите мерки на правителството, нещо, което тук не се е видяло от предишните епидемии и предприетите мерки, колкото и парадоксално да е, още повече увеличават страха⁴⁸.

В заразените пристанища, като Тулча например, също владее голям страх. Дописник отбелязва за града, че *с молбите, които правеше всеки в черкова нии имахми надежда чи тоя бич не ще ни посети, но уви*. Търговията се ограничава, но не и печелившите нейни клонове. Всъщност епидемията вдига веднага цените на лековете и лекарските услуги. От Тулча се оплакват, че докторът от карантината само при вида на болен от холера иска предплата от 20 гроша⁴⁹.

Мерки на правителството

Възрожденският печат се спира по-подробно на първите стъпки за овладяване на епидемията, които се предприемат в Цариград. Мерките включват създаване на извънредна лекарска комисия, която да наблюдава епидемията, да оказва помощ и раздава лекарства на бедните. Комисията заседава всеки ден и докладва на правителството за развитието на болестта. Столицата е разделена на отделения, за които отговарят лекари, даващи първа помощ и съвети за гледане и лечение. Построени са временни бараки за приютяване на болни, които много трудно се обслужват поради липса на достатъчно персонал. В тези пунктове работят осем ученици от Военно - медицинското училище в Цариград. Сред тях е бъдещият доктор Христо Стамболски⁵⁰.

Стига се до крути мерки за забрана на продажбата на определени храни, смятани за вредни. В Цариград например полицията забранява продажбата на краставици, зеле, всякакъв развален зарзават, плодове, риба, ако не е прясна, месо, салами, гюзлемета, локмата. Такива строги действия са взети и във войската – да не яде зеленчук, а само чисти яденета! Предприема се и дезинфекция на домовете и улиците, а през септември избухва голям пожар в града, който окончателно слага край на епидемията⁵¹. Подобни решения предприема Мидхат паша за Дунавския вилает. Цялата карантинна система в империята е задвижена.

Прегледът на българския печат оставя впечатлението, че предприемането на мерки е ставало сравнително бавно. Такава е оценката на вестник „Время“. Според него карантините не са свършили добра работа, защото болестта е тръгнала от Мека и

⁴⁶ В-к Турция, Год. II, бр. 3, 24 юли 1865 г.

⁴⁷ Косев, Д. П. Рачев Славейков. Обществена и политическа дейност, София, Наука и изкуство, 1986, с. 78-79.

⁴⁸ В-к Время, год. I, бр. 1, 7 август 1865 г.

⁴⁹ В-к Турция, год. II, бр. 7, 24 август 1865 г.

⁵⁰ Стамболски, Хр. Автобиография, дневници и спомени на д-р Христо Танев Стамболски от Казанлък, том I (1852-1868), София, Държавна печатница, 1927, с. 272-274.

⁵¹ Стамболски, Хр. Пак там, с. 273. Заразяват се Иван Найденов и самият Хр. Стамболски, но двамата преживяват холерата.

Медина и се е пръснала в много градове на империята, преминавайки в Европа⁵². Повече от месец и половина откакто холерата се появява в Цариград, най-напред в бедните квартали, сред хората които не се хранят добре, нямат хигиена и са пребити от физическа работа, но мерки се вземат по-късно. Т. Бурмов дава обаче положителна оценка за предприетите действия на правителството. Той се възползва от ситуацията и остро критикува поведението на Цариградската патриаршия. Според него властите са се скрили за нуждата от подкрепа в тези тежки моменти и пояснява, че мнозина остават без близки хора, някои предават близките си на слугите, други си отиват без последно причастие. Цари бездушие и егоизъм и при тази обстановка критиката на Т. Бурмов е насочена към Църквата, която не си върши работата и не подкрепя духовно хората. Той се солидаризира с критиката на гръцкия вестник „Омония“ срещу Патриаршията, подчертавайки, че българските искания са тъкмо за истинска Църква в полза на хората⁵³. Впрочем вестник „Турция“ също критикува гръцкия патриарх и духовенството, които стоят безучастни при разпространението на холерната епидемия⁵⁴.

В проправителствен дух са преценките на вестник „Турция“, според който населението трябва да се „уповава на просветливите мисли на правителството“⁵⁵. Същевременно вестникът не спестява упреците са към управляващите, чиито мерки се оказали некадърни и не възпрели разпространението на болестта. Остра е критиката и към Санитарния съвет, който доста късно се досеща да чисти улиците, които особено в „Галата“ са в ужасно състояние. Упреците са и за това, че правителството не спазва строго законите за карантината⁵⁶.

Сведенията от вестник „Турция“ подсказват, че овладяването на епидемията в голяма степен е зависело от местните управи. Например в Свищов са предприети много строги мерки за обществена чистота на улиците, продажбите на обществени места са силно ограничени. В най-строга чистота се поддържат училищата, което дописниците оценяват като патриотическа заслуга на школските епитропи. Всекидневните църковни служби пък вдъхват „едно голямо утешение между всичките класове на народът“⁵⁷. Тъкмо обратното се случва в Тулча - въпреки молитвите, спазването на карантината и другите мерки - градът претърпява големи загуби. Вероятно спасението е в силна зависимост от общото културно и хигиенно ниво на жителите, което в Свищов е било твърде високо.

От европейските практики вестник „Турция“ се спира само на опита на Франция, където богатите французи са отворили спиталии за деца, а в полза на по-бедните се правят разни спомоществования, тъй като „както види се едничкият цяр е в добрата храна“. Леко завистливо коментарът добавя: „(...) ний ублажаваме французите за тия благородни чувства“⁵⁸.

Правителството води политика за насърчаване на онези, които активно участват в борбата срещу епидемията. Така още през лятото на 1865 г. извънредната комисия за борба с холерата отличава българския ученик в медицинското училище Коста Славов, проявил голяма смелост и преданост при лекуването на болните в Цариград. Отличен е със специално писмо и увеличена заплата⁵⁹. През януари 1866 г., когато епидемията

⁵² В-к Время, год. I, бр. 1, 7 август 1865 г.

⁵³ Пак там.

⁵⁴ В-к Турция, год. II, бр. 8, 28 август 1865г.

⁵⁵ В-к Турция, год. II, бр. 1, 10 юли 1865 г.

⁵⁶ В-к Турция, год. II, бр. 1, 10 юли 1865 г.

⁵⁷ В-к Турция, год. II, бр. 15, 9 октомври 1865 г.

⁵⁸ В-к Турция, год. II, бр. 18, 6 ноември 1865 г.

⁵⁹ В-к Турция, год. I, бр. 8, 28 август 1865 г.

временно утихва, правителството награждава още от проявилите се в борбата срещу болестта. Великият везир дава ордени на онези, които са помогнали за победата над холерата миналата година в Цариград. В списъка на отличените от медицинското училище е българинът Александър Вълкович, който същата година завършва училището⁶⁰.

Вестниците се стремят да бъдат полезни и със съвети към читателите, подробно излагани в броевете през юли и август на 1865 г., когато епидемията е в разгара си. В съветите се отделя особено внимание на чистотата на домовете, за заходите, против прекаляването с алкохол и преяждането, за редовно, но диетично хранене, срещу простудата и пр. Правителството взема мерки срещу мръсните улици, за повече чистота с използването на „хлоредическа киселина и железен сулфат“.

Голяма популярност получават съветите на д-р Пианери, един от смятаните за авторитетни лекари в Медицинския съвет при Високата порта. Неговите препоръки са за спокойствие и против страха и паниката. За умереност и чистота, срещу студените и влажни места за живеене. Често в тези публикации се прави описание на симптомите на холерата, за да се осъществи ранно диагностициране на болния и лечение. Грижите към него са много важни още преди идването на лекаря. Съветите са да се дават течности, да се правят сухи разтривки и да се поставят пиявици, да се затопля тялото, при възможност да се направят водни бани. Подчертава се, че е необходимо самостоятелно гледане на болния и свършена чистота. Рекламира се противохолерическа тинктура, по американска рецепта, изпълнявана в английската аптека (спицерия) на „Галата“ в Цариград⁶¹. Българските учители не остават безучастни към проблемите с холерата. Сава Доброплодни прави известие във вестник „Турция“, че неговата брошура Кратко Здравословие, скоро ще бъде разпространена в градовете Цариград и Сливен, Варна и в Тулча, където се намира по това време Доброплодни. Брошурата е предназначена за българските училища, уточнява съобщението⁶².

В хода на голямата холерна вълна от 1865 г. турското правителство взема решение за провеждане на международна здравна конференция в Цариград с основен въпрос борбата против холерата⁶³. Конференцията започва своята работа в началото на 1866 г., открита официално от министърът на външните работи Али паша в зданието на „Галата Сарай“ с кратко слово, подчертаващо нейното значение. За председател на конференцията е избран Слив ефенди, управител на Медицинското училище в Цариград. Държавите, които участват на конференцията, са Австрия, Англия, Гърция, Испания, Италия, Персия, Португалия, Прусия, Русия, Франция и Швеция, разбира се - и Турция. Всяка държава определя един дипломат и един лекар за участници на конференцията. Белгия, Съединените американски щати, Холандия и Рим (Ватикана), макар да са поканени, не назначават свои представители. Целта на конференцията е да издири произхода и развитието на холерата, както и да предложи практически съвети срещу нейното ново бъдещо появяване⁶⁴.

Началните коментари са върху проект за програма, по която да работи конференцията. Проектът включва четири основни въпроса: произхода на болестта, предаване и разпространение, предпазване, и формата, в която ще бъдат дадени решенията на конференцията. Назначена е комисия, която да проучи първите три въпроса, а обсъжданията ще се проведат след като комисията, работила по проекта, си

⁶⁰ В-к Время, год. I, бр. 23, 15 януари 1866 г.

⁶¹ В-к Турция, год. II, бр. 1, 10 юли 1865 г.; бр. 3, 24 юли 1865 г.; бр. 7, 24 август 1865 г.

и др.

⁶² В-к Турция, год. I, бр. 46, 12 юни 1865 г.

⁶³ В-к Время, год. I, бр. 26, 5 февруари 1866 г.

⁶⁴ В-к Время, год. I, бр. 30, 5 март 1866 г.

свърши работата. Заседанията на конференцията протичат динамично. На тях се обсъждат още предложенията на френските представители. При нова поява на болестта сред хаджиите, да се прекъсне всякаква връзка с египетския бряг, докогато трае холерата. Това решително предложение среща съпротива и се приема с доста изключения. Връзката през Хеджас все пак остава, а на египетския бряг трябва да се направят няколко карантини, като се наложи строг надзор да няма контакти между пътуващите и местните жители. Очевидно са се наложили палиативните мерки⁶⁵.

В свое изследване Гюлден Саръйлдъз, посветено на създаването на Съвета за карантина в империята отбелязва, че проведената конференция довежда до съставянето на нов карантинен устав. С него се повишава тарифата на здравните данъци, плащани от всички кораби, с изключение на военните. Реално въвеждането на тарифата започва от 1872 г.⁶⁶ Така голямата холера от 60-те години довежда и до промени в карантинната система на империята, с цел по-голямата ѝ ефективност срещу епидемичните болести⁶⁷.

Въпросите, свързани с холерната епидемия от 60-те години на XIX в. в Османската империя, разгледани през информацията на българския възрожденски печат, открояват важни теми от социалната история и тази на всекидневието. Най-основните изводи, които могат да се направят въз основата на прегледа на българските вестници от 1865, 1866 и 1867 г. са следните:

Холерната епидемия засяга най-вече пристанищните и големите градове по българските земи във времето от 1865 и 1866 г. Проявите на болестта във вътрешността са ограничени и протичат най-вече през 1865 г., а в селата те са съвсем спорадични.

Епидемията мобилизира централната власт и местните общности за борба с холерата, като в редица селища, благодарение на взетите мерки, тя не се проявява.

С организирането на международната здравна конференция посветена на холерата, българските земи, тогава част от Османската империя, се включват за първи път в своеобразното световно наблюдение на тази епидемична болест, борбата с която ще продължи и през XX в.

⁶⁵ Пак там. С повече източници значението на конференцията се разглежда от **Михайлова, Ек.** Болничното дело и здравеопазването в българските земи (1856-1878 г.), София, 2013 (Дисертация).

⁶⁶ Sariyildiz G, Karantina Meclisi:nin Kurulusu ve faaliyetleri. Belleten, LVIII/ 222, Ancara, 1996, p. 373-374.

⁶⁷ В международен план влиянието на тези конференции вж: **Пристанскова, Н.** Правовое регулирование врачебно санитарной деятельности в Российской империи: 19-нач. 20 в. Автореферат, Санк Петербург, 2007, 18 с.